

BIBLIOTEKA
SHTETIT

92

850

LEFTER
DILO

AVNI
RUSTEMI

92
D. 10.

LETTER DILO

AVNI RUSTEMI

Handwritten in blue ink:
A scribble resembling a stylized 'D' or 'L' followed by the number '23066'.

SHTËPIA BOTUESE «8 NËNTORI»

NGA LIBHOVA NË SHKOLLËN E MESME

«...që këtej doli një djalë i juaj, i zoti e me zemër të madhe; me zemër të guximshme dhe me mendje të qartë, Avni Rustemi. Ai nuk ishte njeriu i ëndërrimeve të kota, por një revolucionar, dhe ishte pikërisht revolucionar sepse kishte dalë nga gjiri i vuajtur i këtij populli, i këtij qyteti, ku sundonte kalaja e feudalëve, kamxhiku i tyre»¹⁾

Në këmbët e kalasë dhe përreth saj shtrihen lagjet e Libohovës. Shumica e banorëve të tyre shfrytëzoheshin egërsisht nga pashallarët e vendit brez pas brezi. Këta pashallarë, siç thotë populli, u kishin pjekur peshkun në buzë bujkrobërve të të gjithë luginës. Feudalët kishin përvetësuar toka e male, ujin e burimeve të Buretos, pyjet e kullotat, duke i katandisur fshatarët e zonës përreth në bujkërobër të vërtetë.

Feudalët brez pas brezi ishin ngritur kundër luftërave për liri e për çlirimin kombëtar e shoqëror të masave popullore. Kur në Gjirokastër vep-

1) Enver Hoxha. Fjalim në Libohovë. «Zëri i popullit», 29 maj 1969.

ronte Abdyl Frashëri me shokë, Neki pashë Libohova, pasardhës i Maliq pashës u ngrit hapur kundër lëvizjes patriotike. Pashai disfatist e tradhtar u ngrit kundër organizimit të Degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në Gjirokastrë. Në këtë kohë Abdyl Frashëri u detyrua t'i jepte këtij tradhtari një pëllëmbë të shëndoshë në një mbledhje të organizuar në Gjirokastrë. Maliq pashë Libohova, gjyshi i Mufit bej Libohovës dallohej përmbi pashallarët e tjerë jo vetëm nga pasuria që zotëronte por edhe nga krimet që kryente.¹⁾ Mizoritë e tij ishin të panumërta. Ai ekzekutonte në litar fshatarë të rinj për kundërshtimet që i bënin. Kështu veproi ai me V. Naçin nga Peshkopia e Poshtme e Gjirokastrës, të cilin e vari në dritaren e shtëpisë së vet²⁾. Ai i shfrytëzonte gjer në palcë fshatarët e Bularatit. Maliq pasha u kishte rrëmbyer nga goja ujët e pijshëm fshatarëve të Dropullit, atë ujë të cilin nipi i tij, Mufit bej Libohova pretendonte, me paturpësinë më të madhe, në një letër të datës 5 gusht 1920, «se ishte prona e tij e trashëguar nga Ali pashë Tepelena»³⁾. Ai nuk i lejonte fshatarët të pinin nga ky ujë, pa le pastaj të ujitnin tokat e tyre.

Por Libohova e punës dhe e trimave e përbuzi pashanë dhe oxhakun e tij. Bejlerët gjakpirës shkonnin të dehur në Kalista, tok me qentë e tyre të tërbuar, të cilët i lëshonin përmbi bujqit e fshatarët e mjerë. Por fshatarët e shtypur e të shfrytëzuar deri në palcë, i urrenin shtypësit e egër, që jetonin në kurriz të tyre dhe revoltën e tyre e shprehnin edhe

1) Historiku i fshatit.

2) Po aty.

3) Fondi i Muzeut Historik të Gjirokastrës.

me armë në dorë. «Pashai — shkruante një fshatar nga Nepravishta — ishte gjysmë injorant, vrasës e gjakpirës dhe grabitës tokash, strehues kriminelësh, që nuk ngopesh së përvetësuarit arat e Zervatit, në Agoradhe, etj.¹⁾

Megjithë mjerimin dhe varfërinë e madhe, Libohova i ruajti nëpër shekuj traditat e mrekullueshme të krahinës, duke përbuzur jetën e shthurur të pashait. Nga kjo Libohovë ishin ato amvisa që i përmend me nderim Bajroni, kur kaloi në Libohovë, në tetor 1809 dhe gjeti këtu «gatimet më të mira, që nuk i kishte shijuar, as në Spanjë e as në Portugali»²⁾. Ai pa e adhurroi veshje e armë të bukura kombëtare, në kundërshtim me pallatet e pashallarëve, në të cilat gjendeshin armë të dhuruara nga vetë sulltanët, shpata si ajo e sulltan Bajazitit, dorëzat e të cilave ishin mbushur me gurë të çmuar. Aty kishte armë e jatagane, me të cilat ishin kërcënuar e vrarë patriotë libohovitë, pionierë të gjuhës amtare. Kështu më 1882, Koto Hoxhi shkoi për të kërkuar aprovimin e Maliq pashës për çeljen e shkollës së parë shqipe në Gjirokastër. Pashai tërë zemërim iu përgjigj «se shkollat turqishte e greqishte ishin mjaft, dhe se të tjera nuk i duheshin gjë vendit»³⁾. Në atë kohë pashai i Libohovës, i lidhur ngushtë me arkondin gjirokastrit Nikollaq Zoton ishin ngritur në këmbë kundër mësuesve të parë të gjuhës e të arsimit shqip, që përhapnin abetaret e para shqipe.⁴⁾

Muret e dhomave të sarajeve të pashait të Libo-

1) Historiku i fshatit Peshkopi.

2) Illyria. Tiranë, 1936.

3) Papapano — Kujtime.

4) Po aty.

hovës ishin zbukuruar me armë e dhurata të sulltanëve e të qeveritarëve turq. Numrin e tyre e shtoi pasardhësi i tij, Mufit beu, me shpatat e dhuruara nga sulltan Abdyl Hamiti, i mbiemëruari «i kuq» për krimet e masakrat që bënte. Aty gjeje sahatë me vlerë që mbanin portretin e sulltan Reshatit VI, dhuruar Mufit beut, si shpërblim për librin e shkruar prej tij për Ali pashë Tepelenën, të cilin ai në këtë vepër e paraqet me origjinë turke.¹⁾

Hija e rëndë dhe e uñryer e sarajeve të pashallarëve e bejlerëve sundonte këtu tok me vatrat e fesë. Ndërsa brenda shtëpive të varfëra të Libohovës jetonin gratë e veja me burrat gjallë, që i prisnin t'u vinin nga mërgimi apo nga shërbimi nëntëvjeçar ushtarak. Taksidarët e xhandarët, të ulur në krye të vatrave varfanjake kërkonin taksat e vegjëlisë, taksën e së dhjetës edhe atëherë kur fshatari i Libohovës kishte në dhomën e tij përdhese vetëm ndonjë rrogë të tretur, ndonjë poçe të thyer, apo ndonjë okëmiell të misërt, në një trastë të grisur. Tagrambledhësit e pashpirtë, me forcën e armëve i hiqnin nga goja popullit bukën e fëmijës, kulaçin e hirit, u rrëmbenin edhe pulën kllockë, që e thernin para syve të tyre. Me kërrabë e me parmendë mbaheshin këto familje të varfëra, kryetarët e të cilave rrallëherë ktheheshin nga Tripoli, ku i dërgonte otomani, për të kryer shërbimin ushtarak. Shpesh ata ktheheshin duke mos gjetur në shtëpitë e tyre as prindërit, as arat, as vreshtat, as qetë, të cilët ishin vrrarë ose rrëmbyer nga xhandarët e Turqisë, ose nga pashallarët e pangopur.²⁾

1) Gazeta «Shqiptari». Stamboll, 11.2.1911, Nr. 50.

2) Fondi i Muzeut Historik Gjirokastër.

Në këtë mjerim jetonin banorët e varfër të Libohovës dhe të fshatrave, kur brenda në kala gëzonin sundimtarët e pashallarët e urryer. Një i tillë ishte edhe Mufit bej Libohova, nipi i Maliq pashës dhe i biri i Nekiut, grabitës i pangopur si i ati dhe stërgjyshërit e tij.

Kundër tij dhe asaj klase, së cilës i përkiste ai, u ngrit me forcë djali i lagjes Marinë, Avni Rustemi, lindur më 22 shtator 1895¹⁾, për të mbetur i pavdekshëm në historinë revolucionare të popullit të vet, si një personalitet demokrat revolucionar.

Ishte a nuk ishte 5-6 vjeç Mufit Libohova, kur në sarajin e tyre u paraqit një bashkëpunëtor i ngushtë i Abdyl Frashërit, dhe i kërkoi pashait të Libohovës që të bashkoheshin edhe krerët e Libohovës me Degën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. I dërguari i Abdyl Frashërit bisedoi drejtpërdrejt me Neki pashën, që kishte aty pranë e nëpër këmbë djemtë e tij: Mufitin dhe Sedatin.²⁾ Neki pasha u ngrit, mbylli mirë derën e dhomës, dhe i tregoi bashkëbiseduesit të vet djemtë e tij, duke i thënë se më parë e mbi të gjitha donte ata, «ndërsa Abdyl Frashëri — shtonte Neki pashë Libohova — e harroi familjen dhe mejtoi Shqipërinë».

Dhe ashtu siç u ngrit Neki pasha e luftoi kundër lëvizjes patriotike antiotomane të popullit të vet, ashtu u ngritën edhe djemtë e tij kundër interesave të atdheut.

Djemtë e pashait të Libohovës, punuan në shërbim të pushtuesve, gjithnjë në dëm të interesave të

1) Procesverbali Nr. 5 i gjykatës penale të Senit Nr. 791 — Paris, 13.6.1920.

2) Petraq Pepo. «Kujtime veteranësh» (1878-1912). Tiranë 1962.

atdheut, për t'i shërbyer klasës së tyre dhe për të përjetësuar sundimin e egër e shfrytëzues përmbi popullin e mjeruar. Ashtu si edhe prindërit e tij/Mu-fiti punoi për sulltanët, për princin gjerman Vidin, për imperialistët italianë dhe u bë bashkëpunëtor i ngushtë i Esat pashë Toptanit.

Në këto kushte social historike kur egzistonte një shtypje e shfrytëzim i egër feudal, të cilit masat popullore i përgjigjeshin me urrejtje dhe me lëvizje të fuqishme antifeudale e antiturke, në krahinën e Gjirokastrës lindi dhe u rrit Avni Rustemi, djali patriot i lagjes Marinë.

Avniu ishte bir i një familjeje patriote, që gjithë jetën bashkë me të vëllanë e tij më të madh Fejzon, ia kushtuan çlirimit të vendit nga pushtuesit dhe çlirimit të masave popullore nga shfrytëzimi çifligaroborgjez. I ati i Avniut, Neim Rustemi, ishte njeri i shkolluar. Ai njihte turqishten e greqishten. Ishte bujk në Libohovë¹⁾. Që prej shumë kohe, në mënyra të ndryshme ai kishte shprehur urrejtjen për pashanë dhe beun. Neim Rustemi kishte edhe tre vëllezër të tjerë dhe dy motra, Me gruan e parë ai pati tre djem. Me gruan e dytë, Lalenë, pati dy fëmijë: Avniun dhe motrën e tij, Xhanon.

Një rol kryesor në edukimin e Avniut me virtyte të rralla luajti mëma e tij Laleja. Ajo ishte një grua e mënçur, fisnike, tepër e shkathët, e zonja për të mbajtur rregull në një familje aq të madhe me dy barqe. Për këtë ajo nderohej e respektohej nga e gjithë lagjja Marinë.²⁾ Mëmë Laleja ishte amvisë me

1) Botim i AQSH. Avni Rustemi. Tiranë 1974, f. 43

2) Qendra Kulturore — Klubi i opingarëve «Shpresa» — Gjirokastrë.

autoritet, e zonja për të edukuar fëmijët e saj dhe e dashur me njerëzit. Avniu gjatë gjithë jetës e ka kujtuar me respekt të thellë.

Si një ballkon i gjerë përmbi fushë qëndon lagja Marinë ku lindi e u rrit Avniu. Aty ai u rrit gjer në moshën 12-vjeçare.¹⁾ Gjatë kësaj kohe ai pa fshatarët e vuajtur që punonin në fushë. Mbrëmjeve dëgjonte tregime nga i ati dhe i vëllai për grabitjet e bejlerëve e për tradhtinë e tyre, për pasurinë e madhe që kishin grumbulluar dhe për urrejtjen që kishte populli për ta. Më vonë, në disa kujtime të tij, Avniu tregonte se «duhet të kesh parë e dëgjuar si vepronin bejlerët e aristokratët, për t'i urreyer ata».²⁾

Me një çantë prej rrobe hedhur në sup, kalonte mëngjes për mëngjes Avniu i vogël për në shkollën fillore, nga Marina në qendrën e Libohovës. Ecte çdo ditë rreth dy orë në këmbë për të ndjekur mësimet. Po atë rrugë bënin edhe djemtë e Nepravishtës. Nga kodra e gjer te xhamia rruga ishte e drejtë. Duke luajtur ai bashkë me shokët e vet i afroheshin shkollës, tok me djemtë e Nepravishtës. Ditët e tjera ata takoheshin nëpër sofatë e portave të tyre me qemer të gurtë, ose në shpellat e Kodrës së Marinës. Takimet e shpeshta e kishin njohur atë me fëmijët e fshatit, të cilët i donte shumë. Atë shoqëri e miqësi Avniu e mbajti të gjallë tërë jetën, gjer në ditët e fundit të tij. Edhe shokët nuk e harruan për asnjë çast atë.

Kur Avniu u nis për në shkollën e mesme të Janinës me dashuri e përcolli gjithë familja: motrat e vëllezërit, mëmë Laleja që e vështronte në sy, e

1) Qendra Kulturore — Klubi i opingarëve «Shpresa» — Gjirokastrë.

2) Fondi i Muzeut Historik — Gjirokastrë.

i ati që nuk kurseu asgjë për t'i dhënë arsim. Vetë i ati e shoqëroi gjer në Janinë. Ai e porositi të mësonte e të shkonte në konvikt bashkë me vëllanë e tij Fejzon, më të madh nga mosha, ta dëgjonte atë si dhe kujdestarin, që do të interesohej për të e që banonte në një fshat afër Janinës.

Mbrëmjeve Avniu dëgjonte nga i vëllai tregime për patriotët shqiptarë që punonin në Janinë, për lëvizjet e para për arsimin shqip, për klubet që kërkonin të çelnin, për shkrimet në shtypin e qytetit, për shtrembërimet e shpifjet kundër lëvizjes sonë kombëtare, që herë pas here bënin gazetat e huaja.

✓ Në Janinë Avniu me shokët e tij, lexoi librat e para shqipe, botimet e Naimit, të Samiut, të Çajupit, kalendarët shqip botuar në Bukuresht, në Sofje, etj. Por ai që në të vërtetë u bë një mësues i parë për Avniun ishte Fejzua, i vëllai, i cili si në shkollë ashtu dhe jashtë saj dallohej për ndjenjat patriotike. Fejzua lexonte mjaft libra shqip, me të cilat e furnizonte një nëpunës në Janinë, që i thoshte shpesh: «Ju do ta gëzoni Shqipërinë». Ai ia forconte më tej ndjenjën e dashurisë për vendin, dhe për çlirimin e tij.

Studentët e rinj si Avniu, dëgjonin me habi e të emocionuar kujtime nga jeta shkollë e Naimit, Kristoforidhit, Vretos, Samiut, Ismail Qemalit, të cilët ishin shquar në mësim, duke ua shkuar shokëve të tjerë, për vullnetin, për dashurinë për dije e kulturë, për alfabetin latin, për të cilin një bashkënxënës i Naimit shkruan: «Shokët tanë grekë na përqeshnin meqenëse i flisnim keq për disa germa të abecës greke, po dhe ne e merrnim hakën çdo herë që, në mësimin e latinishtes, kur ata përpiqeshin kot të thoshnin drejt germen b». Qysh në gjimnazin